

Téma č. 6

Polární koncepty subkultur v euroamerické kulturní oblasti

Jiří Pavelka: Polární koncepty subkultur ve vývoji euroamerické kultury, s. 1–3.

Petráň, Josef, a kol.: *Dějiny umělecké kultury II.1*. Praha : Karolinum, 1995, Každodennost tradiční kultury, s. 31–32.

Jiří Pavelka: Epochy a proudy, s. 1–43. Viz Téma č. 4.

Debicki, Jacek – Favre, Jean-François – Grünwald, Dietrich – Pimentel, Antonio Filipe: *Dějiny umění. Malířství. Sochařství. Architektura*. Praha : Argo, 1998. Viz Téma č. 4.

Jiří Pavelka: Polární koncepty subkultur ve vývoji euroamerické kultury, s. 1–3.

Na prvním místě binárních opozic kultury (tištěných *kurzívou*) je uvedena v evropské kulturní oblasti v daném období dominantní subkultura. Posloupnost opozic vyjadřuje časovou chronologii.

1. Antika I. Archaická, klasická a helénistická kultura starého Řecka. Starořecké městské státy. Sparta, Athény. Mocenská a kulturní expanze. Občané a otroci. Řecké písmo. Umění, filozofie, věda. Starořecká mytologie, homérský epos, starořecký chrám, amfiteátr, sochy bohů a hrdinů, drama, Platónův a Aristotelův filozofický koncept světa jako paradigmatická syntéza. // Římská kultura (kulturní dědictví starého Řecka). Etruskové a Římané. Latinské písmo. Res publica (věc veřejná). Patriciové a plebejové. Výboje Říma. Podmanění Řecka Římany. Státní správa. Senát. Rétorika. Císařství – principát (Octavianus/Augustus, 27 př. n. l. – 14. n. l.), dominát (Dioklecián. 284–305). Římská říše. Řím a provincie. Výboje barbarů. Římané a barbari. Řím a Konstantinopol. Rozdělení římské říše na západní a východní – 395; pád západní části – 475). Cesty, akvadukty, termy (lázeňské celky). Vítězný oblouk, portrétní sochařství, Pantheon, Koloseum, hry v cirku (hudi circenses), římské právo, koncept řečnictví a Ovidiova milostná poezie jako paradigmatická syntéza. // *Starořecká a římská kultura. Antická a barbarská kultura*.
2. Antika II. Rané křesťanství. Židovské dědictví. Pronikání křesťanství z Malé Asie do Evropy. Sv. Petr. Pronásledování křesťanů Římany. Mučedníci. Křesťanství jako státní náboženství (313, edikt milánský). Křesťané a Římané. Biskupové, papež. Sv. Augustin (*O obci boží*). Sv. Jeroným. Patristika. Katakomby, křesťanská bazilika a Nový zákon jako paradigmatická syntéza. // *Křesťanská a židovská kultura. Antická a křesťanská kultura*
3. Předrománská doba. Byzantská říše. Cízaropapismus. Křesťanské mise a výboje. Syntéza řeckého a křesťanského v konceptu byzantské kultury. Obrazoboreství. Fresky Mozaiky na podlahách i stěnách. Křesťanský pětikupolovitý chrám (ve tvaru rovnoramenného kříže vepsaného do čtverce) a ikona jako paradigmatická syntéza. // Asimilace kultur v době barbarských nájездů na Řím a stěhování národů. Římský biskup – papež. Budování církevního státu. Řeholní řády. Symbolika a alegorie. Latinská liturgie jako paradigmatická syntéza. // Nové kulturní oblasti – románská a germánská. Francká říše. Karolínská renaissance. Falc. Gregoriánský chorál a iluminované rukopisy jako paradigmatická syntéza. // Nová kulturní oblast – slovanská. Bulharská a Velkomoravská říše. Velkomoravská kultura. První slovanské písmo. Kyjevská Rus. // *Byzantská (východní) a západní křesťanská kultura. Křesťanská a pohanská kultura*.
4. Románská doba. Otonská renaissance. Feudálové a poddaní. Feudálové a církev. Boj o investituru. Oddělení římsko- a řecko-katolické církve 1054 (za papeže Lva IX. a patriarchy Michala). Úsilí prosadit celibát (1074 za papeže Řehoře VII.). Křížové výpravy (I. – 1095 za Urbana II.). Křesťané a kacíři. Kláštery centry vzdělanosti. Rotunda, bazilika, rytířská hrdinská epika a dvorská (kurtoazní) lyrika jako paradigmatická syntéza. // Nová kulturní oblast – islám. Islámské výboje. Arabština. Korán. Arabská filozofie a věda. *Islámská kultura*. // *Křesťanská a pohanská kultura. Dvorská a církevní kultura*.

5. **Gotika.** Král a šlechta. Zakládání měst. Fortifikační systémy. Cecharní výroba a obchod. Radnice. Mobiliár (truhla). Světské a církevní právo. Křesťanské manželství a láska. Hrad. Kláštery (skriptoria) a univerzity. Nadnárodní latinská kultura. Latina a národní jazyky. Teocentrismus. Teologie, scholastika a věda. Sv. Tomáš Akvinský. Trubadúři, minnesångři. Satiry. Bajky. Mystéria, pašijové hry, lidová fraška. Křesťanská symbolika v literárním a výtvarném umění. Hrdinové a mučedníci. Asketismus. Mariánský kult. Umění a krása (Boží). Katedrála, oltář, socha světce, křesťansko-hrdinský epos, kronika, legendy (hagiografie) a křesťanská morálka jako paradigmatická syntéza. // *Církevní a dvorská kultura. Církevní a světská kultura.*
6. **Renesance.** Italské městské státy. Šlechta/dvořané a měšťané. Venkov (velkostatek a panství) a město. Manufakturní výroba. Hornictví a hutnictví. Obchod a doprava. Finančnictví. Teologie a věda. Antropocentrismus. Člověk jako objevitel a tvůrce. Astronomie a fyzika. Heliocentrický systém. Objevování nových cest a zámořských území. Střelný prach, dělostřelectvo. Paláce, letohrádky, vily. Knihtisk a demokratizace vzdělání. „Návrat“ k antice. Harmonie. Napodobování přírody. Smysly. Iluzivnost. Perspektiva. Krása lidského těla. Realismus. Hédonismus a lidské vášně (Dante, Boccaccio, Villon). Humanismus. Racionalismus (Descartes) a empirismus (Bacon). Filozofický traktát. Palác, zahrada, měšťanský dům, portrét, akt, zábavná/dobrodružná literatura a vokální polyfonie jako paradigmatická syntéza. // *Šlechtická a měšťanská kultura.*
7. Manýrismus jako metoda, tendence a sloh ve výtvarném umění a architektuře (1520/25–1600).
8. Každodennost tradiční kultury jako jeden z plánů kultury / jako jeden z „řezů“ napříč paradigmatickým systémem. Rituálové systémy: magický-kosmologicko-přírodní, církevně náboženský a sociálně distinktivní. Životní cyklus (narození, svatba, smrt), rodina a domácnost. Roční cyklus. Zaměstnání. Lidová zábava, slavnosti a obyčeje (lidové divadlo, hudební a taneční kultura). Zaměstnání a společenské role. Konzum (strava, oděvní kultura – móda). Armáda. Komunikace. // *Každodenní a reprezentativní (sváteční) kultura.*
9. **Reformace.** Revize učení a praxe katolické církve. Husitské hnutí, Jednota bratrská. Protestantismus. Luteránství. Humanismus. Puritánství. Výchova a vzdělání. Satiry a polemiky. Protestantská liturgie. Duchovní píseň, kázání a protestantská morálka jako paradigmatická syntéza. // *Protestantská a katolická kultura.*
10. **Baroko.** Protireformační hnutí. Třicetiletá válka. Katolíci a protestanti. Formování novodobých státních útvarů. Kolonialismus. Agrární revoluce. Inkvizice. Jezuité. Církev a školství. Kočáry. Pošta. Mobiliár (skříň). Rozum a cit. Pozemskost/sensualita a spiritualita. Hledání smyslu života a úzkost ze smrti. Mystika. Extáze. Záznaky. Kult světců. Umělecké dílo jako inscenace. Dynamika, exprese, okázalost, vážnost, majestátnost a alegorie ve výtvarném umění a architektuře. Selské baroko. Selská stavení, kaplička, Boží muka. Lidová píseň. Lidové hry. Knížky lidového čtení. Barokní chrám, sousoší a kázání jako paradigmatická syntéza. // *Sakrální (náboženská/katolická) a světská kultura.*
11. **Klasicismus.** Absolutismus. Hierarchizovaná společnost. Tři stavy. Královské dvory. Řád a rozum. Statické normy a hodnoty. Normativnost umění (Boileau). Žánry vysoké a nízké. Tragédie (Corneille) a komedie (Molière). Měšťanská kultura. Jednota místa, děje a času v dramatu. Normativní poetika. Zámek, zámecký park, opera a óda jako paradigmatická syntéza. // *Aristokratická (vysoká) a plebejská (nízká) kultura.*
12. **Osvícenství.** Osvícenský absolutismus a humanismus. Zrušení nevolnictví. Francouzští encyklopedisté. Vědecké poznání a vzdělávací instituce. Deismus. Ateismus, antiklerikalismus. Osvícenský klasicismus v architektuře a hudbě. Encyklopedie, filozofický román (Voltaire, Diderot) a pamflet jako paradigmatická syntéza. // *Osvícenská a klerikální kultura.*
13. **Rokoko.** Šlechtické dvory a panské společnosti. Hédonismus. Zábava. Idyla. Pastorální literatura a drama. Alamódová poezie. Ornament ve výtvarném umění a architektuře. Porcelán. Móda. Hudební klasicismus (Mozart). Zábavné knihy lidového čtení. Koncert a idylická krajinomalba jako paradigmatická syntéza. // *Panská a vesnická kultura.*
14. **Romantismus.** Rozum a cit (J.-J. Rousseau). Lid a lidová kultura (Herder; vznik folkloristiky). Jazyk, národ, dějiny. Civilizace a příroda. Velká francouzská revoluce. Napoleonské války. Zrození nacionalismu. Jedinec a společnost, ideál a skutečnost. Revolta proti konvencím, bojující romantikové (Byron, Mickiewicz). Středověk jako téma a inspirace (gotický román). Vznik historického románu (Scott). Romantické pojetí lásky (Musset, Puškin). Subjektivismus (Fichte, Schelling). Titánství. Tragické ztroskotání hrdiny (Mácha). Falza. Překračování a rušení druhových a žánrových hranic. Krajinomalba. Historizující styly – novogotika, novorenesance. Ohlasová poezie a lyricko-epická poéma jako

paradigmatická syntéza. // *Romantická a osvícenská/akademická kultura. Lidová (kolektivní) a umělá (individuální) kultura.*

15. **Národní obrození.** Rakouská monarchie. Čeština a němčina (Dobrovský, Jungmann). Stát a národ. Vlastenectví (Tyl). Spolky a jejich aktivity. Překlady. Jazyková emancipace (Erben, Němcová). Role obrození. Palackého koncept českých dějin a jeho popularizace (Jirásek). Literatura, divadlo, denní tisk a časopisy ve službách národa. Tylovo „pohádkové drama“ a Babička B. Němcové jako paradigmatická syntéza českého národního obrození. // *Národní (česká) a kosmopolitní kultura.*
16. **Realismus/akademismus.** Emancipace vědeckého poznání. Darwinismus. Positivistická filozofie (sociologie). Společenský román (Balzac, Dickens, Tostoj). Akademická malba. Kramářská píseň. Městský folklór. *Kultura tvořená profesionály a pololidová/inzitní (tvořená amatéry).*
17. **Moderna.** Industrializace a město. Dělnické hnutí. Politické strany. Antitradicionalismus. Útok na křesťanské hodnoty (Nietzsche). Poetizace úpadku a zla (dekadence, naturalismus). Umění jako autonomní skutečnost (symbolismus). Individualismus a nezávislost umění. Prokletí básníci. Impresionismus v malířství. Postimpresionismus a individuální koncepty výtvarného světa. Magický realismus I (H. Rousseau). Psychologický román (Dostojevskij). Moderní drama (Ibsen). Kabaret. Anarchismus. Secese. Křivka a ornament. Plakát. Užité umění. Secesní architektura. Modernismus v hudbě. Koncept prokletého básníka, psychologický román a secesní nájemní domy jako paradigmatická syntéza. // *Moderní/modernistická a měšťácká/akademická kultura.*
18. **Avantgarda.** Manifesty a umělecká tvorba. Individualismus a kolektivismus (skupinová hnutí). Osvobozená imaginace. Civilizační pokrok, revoluce v dopravě a komunikačních technologiích (civilismus, futurismus). Fauvismus. Kubismus. 1. světová válka (expresionismus). Provokace, princip náhody a hry (dadaismus). Realita a umění (fotografie, film, reprodukční umění; abstraktní umění; ready-mades). „Nová věcnost“. Koláž. Sociálně revoluční hnutí (kubofuturismus, proletářské umění, magický realismus II – Dix). Psychický automatismus (surrealismus). Zábava a umění (poetismus). Hospodářská konjunktura. Filmový průmysl. Rádio. Reklama. Disign. Umělecká typografie. Art Deco. Jazz. Funkcionalismus a moderní architektura. Umělecký manifest, filmová groteska a koláž jako paradigmatická syntéza. // *Avantgardní a tradiční kultura.*
19. **Mezi avantgardou a posmodernou.** Fašismus, stalinismus a demokratický svět. 2. světová válka (existencialismus, neorealismus). Hirošima. Ekonomická a politická polarizace a integrace po roce 1945. Vojenské bloky a hospodářské unie (sci-fi, Orwell). Nadnárodní kapitál. Letrismus. Abstraktní expresionismus. Akční kresba (Pollock). Underground. Rock'n'roll. Op Art. Pop Art. Kinetické umění (Calder). Syntetické materiály a plastické hmoty. Supermarkety. Rozhňevaní mladí muži. Beatníci. Hyperrealismus. Land Art. Muzikál. Hudební průmysl. Protest song. Beatles. Hippies. Psychedelismus. Happening. Francouzská a česká nová vlna. Absurdní drama a koncert populární hudby jako paradigmatická syntéza. // *Masová kultura a kultura pro elitu/snoby.*
20. **Postmoderna / postmodernismus** (Lyotard, Welsch, Eco). Magický realismus (García Marquez, Grass). Vyspělé státy a třetí svět. Kosmonautika. Kybernetika. Kultura a masová média. Nové komunikační technologie (kabelová a satelitní televize, video, Internet, e-mail, mobilní telefony). Macdonaldizace společnosti. Turistika. Iagemakeři. Globalizace. Virtuální realita. New wave. Cyberpunk. Show business. Hudební průmysl. Kult sportovců, herců a zpěváků. Medializace a komercializace vědy, politiky a umění (Spielberg: *Mimozemšťan*; Eco: *Jméno růže*; Zemeckis: *Forrest Gump*). Televizní zpravodajství, seriál a přenos sportovního utkání jako paradigmatická syntéza. *Globální a etnická kultura. Komerční a alternativní kultura.*

Jak už jsme několikrát připomenuli, pro člověka naší doby bývá „tradiční kultura“ běžně vymezena široce jako vše z minulosti, co bezprostředně předcházelo modernímu sociokulturnímu systému. Obecně lze během dlouhého přežívání „tradiční“ kultury v industriální epoše (doznívá vlastně až v naší době) pozorovat od určité doby postupně zužování jejího sociálního prostředí, takže od přelomu 18. a 19. století začala být ztotožňována s kulturou „lidovou“, zejména venkovskou. Z dalšího našeho výkladu by mělo být zřejmé, proč oba běžně užívané pojmy, „tradiční“ a „lidová“ kultura, zde dáváme do uvozovek.

Epocha, jíž se v tomto dílu příručky dějin hmotné kultury zabýváme, navazuje na epistému související s rozšířením středověké městské civilizace v Evropě během 12. a 13. století a končí proměnou struktury pozdní epistémy v 19. století. Lze v ní rozlišit po detailnějším seznámení dvě novověké sociokulturní epistémy vymezené jen hrubými časovými rámci, jinak to v procesech „dlouhého trvání“ není možné. První, v období 1500–1650, bychom mohli nazvat utvářením novověku ještě s mnohými rysy nepřetržitě navazování na středověk, zároveň však s výchozími cestičkami, jež se spojily v další epistémě novověku, zhruba v čase 1650–1770/90, případně 1800, předcházející a upravující cestu podstatné sociokulturní transformaci v moderní sociokulturní epistému. Studovanou epochu spojuje na jedné straně pokračující systém „tradiční“ kultury se středověkem, na druhé straně jí stále více proniká nový humanistický princip „civilizace“, zahrnující kulturu chování i vzdělávání v širokém slova smyslu v procesu, který bývá někdy nazýván „kolonizací“ „tradiční“ kultury. Za jeho znaky pokládají někteří autoři v zobecňujících schématech tendence společnosti k větší disciplíně, sebekontrolě, snahy o racionálnější životní způsob. V sociokulturním systému se uplatnila výrazně jak úloha trhu při integraci velkých regionů a jejich vzájemné komunikaci, tak organizující úloha státu s novou byrokratickou správou. Je velmi obtížné komplexně postihnout všechny proměny evropské populace během 16. až 18. století v jejich sociokulturních fenoménech i protikladech. Vzdělanci v 17. století reflektovali zdokonalování a invenci jako trvalé plus ultra za jsoucím a poznaným, zrodila se koncepce pokroku jako principu nezvratného vývoje, který přináší člověku uspokojení a naději. Neznámá to však, že by zrychlené tempo technického vývoje a vzdělanosti vyústilo v čase osvícenství na sklonku 18. století v moderní ideální model „civilizace“ sjednocující všechna sociokulturní prostředí.

Změny, jež proběhly v 16. až 18. století, se často posuzují z hlediska vzniku prvků moderní doby jako jisté převrstvování či „kolonizace“ tradiční kultury v procesu „civilizace“. Max Weber (1922) připisoval podstatné civilizační změny ideologii protestantismu, jež propagovala pracovní úsilí spolu s principy kázně a sebekontroly aktivujícími „kapitalistický názor“. Zároveň vytkl jako charakteristický rys epochy

II

16. až 18. století postupně vyprošťování z magického chápání světa tradiční kultury a sekularizaci mentality. Michel Foucault (1975) předpokládá, že disciplinovanost a výchovu k pŕli a pořádku dokládají nové státní a veřejné instituce, jako byly donucovací pracovny, manufaktury, vojenská kasárna, obecné školy s povinnou docházkou zakládané hromadně v Evropě 17. a 18. století. Norbert Elias (1969) a jím ovlivněný směr historicko-antropologických studií obrátil zřetel k civilizační funkci prostředí a životního stylu na panovnických dvorech, které neformovaly jen chování elity, působily na šlechtickou sebekontrolu a disciplinovanost („civilitas“) a sloužily jako vzor postupně zprostředkovaný nižším sociokulturním vrstváním. Jako každý svou podstatou více či méně teleologický model nelze podobná schémata jednoduše přimocovat složitému a často protikladnému sociokulturnímu vývoji. Mají však nepochybný význam v tom, že upozornila na problémy dříve bádánímu přehlížené. Nelze se spokojit hledáním kořenů a prvků moderního v „kolonizaci“ „iracionální“ tradiční kultury „racionální“ „civilitas“, v sociokulturním dění lze od sebe těžko oddělovat tyto elementy. Podobně nositelé civilizačního pokroku nebyly jen elity či stát v interakcích shora dolů a nižší sociální vrstvy s převážně tradiční kulturou nereagovaly na tento proces jen pasívně či negativně.

DISKURS TRADIČNÍ KULTURY Upozornili jsme na teorie a metody kulturních dějin se zřetelem k materiální kultuře každodennosti. Sdělení, teorie a metody studií, jež nás inspirovaly a staly se našimi vodítky, nepovažujeme za absolutní danost. Dějepis jako kterýkoli jiný kulturní jev vzniká jistým způsobem uvažování, v němž zkoumání pramene, který cosi sděluje o minulé skutečnosti, je závislé na teorii, již si věda vytvořila. Epistémickou mezeru mezi skutečností, textem a badatelem, který jej dekonstruuje v jisté metarovině dějepisů, vyplňuje činnost literární: produkce textu je spjata s časem, prostorem a ideologií (k tomu H. White, V. Biti, D. La Capra, M. Foucault, F. Ankersmit a jiní). Vedle literárního neexistuje přímý nezprostředkovaný výklad skutečnosti; historikovo sdělení náleží k druhům interpretace, v níž neplatí univerzální metoda, kde se stává mýtem badatelovo tvrzení, že definitivně uchopil vše uchopitelné. Při výkladu rituálových situací jsme odkázáni na teorie a metody antropologických disciplín, které se pokoušejí vysvětlit nikoli jednotlivé jevy, ale jejich systémové seskupení. Heuristika tu ani neumožňuje zkoumat všechny rozměry a perspektivy předmětu. Následující výklad se opírá o hypotézy vzešlé z výsledků bádání v procesu, ve kterém se produkuje a působí historická pravda jedině uvnitř dějepisů, jehož fakta jsou teoriemi a teorie fakty.

Tradiční kultura tvořená rituálovými cykly obnovovanými po generace má dávné kořeny, jež neobsáhne lidská paměť ani dnešní věda, snažící se odlišit genetický kód člověka od činnosti a chování, jež nejsou pod přímou genetickou kontrolou a slouží přizpůsobení individuí a skupin prostředí, jejich ekologické komunitě v adaptabilním